

BISERICI MEDIEVALE ȘI PREMODERNE DIN MOLDOVA. REVIZIA REPERTORIULUI ȘI METODELOR DE ABORDARE¹

Adrian Andrei RUSU

Abstract

Observations relative to the gradual growth of the ecclesiastical landscape of medieval Moldavia are included. Bold generalizations are noted but without any real basis. The archaeological contribution is considered minor and little relevant for the presence of many old, wooden, disappeared churches. The return to the use of the general mechanisms for the birth of churches is called for, along with social maturation and the achievement of some mandatory economic performances related to constructions, the majority of craftsmen from Gothic architecture or the maintenance of worship and clerical workers. In short, the tendencies to delimit opposite traditional cults are taken into analysis, based on strictly formal criteria. Several important objectives, superficially restored archaeologically, are reconstructed planimetrically: princely founders (Suceava, Vaslui), Catholic churches (Suceava, Săbăoani) and wooden churches (Suceava, Igești-Bătinești).

Keywords: medieval churches, Moldova, 15th century, Catholic churches, medieval wooden churches.

Tema este esențială pentru perioada istorică menționată. Din același motiv a fost curtată istoriografic, începând de la listări și sfârșind cu generalități mai mult ori mai puțin de luat în socoteală². Deținem dovezi evidente care ne arată absența creștinismului pentru perioade lungi de timp, indiferent de populația care a ocupat teritoriul³. Cu destul timp înainte, am formulat idei legate de o *creștere creștină* a teritoriilor

noastre. În bună măsură, a fost fenomen paralel expansiunii românității la est de Carpați și întâlnirilor punctuale cu alți creștini de la toate granițele, mai numeroși ori chiar cu episcopate active. Este alternativă corectă la admiterea creștinismului genetic, unde el crește istoric, se învață, se răspândește și se consolidează treptat din convingeri, din înmulțirea clerului, prosperitatea socială și sprijinul neprecupețit al unui consistent număr de ctitori. Biserica nu se poate folcloriza fără ierarhie ori produse strict necesare pentru euharistie (pâine și, mai ales, vin), cult (ceară de lumânări, obiecte/inventar de cult, cultul crucii și al icoanelor etc.).

Să operăm doar câteva selecții din istoriografia Moldovei, pentru a înțelegem ce rezultă din reșezarea lor corectă și interpretări raționale. Liniaritatea aparițiilor, fără contestație neutră și anonimă, la adresa unor pagini publicate de către „monștrii sacri”, este total contraproductivă și chiar stânjenoasă.

După Antichitate, creștinismul timpuriu arătat de către Dan G. Teodor și Victor Spinei a fost argumentat mai ales prin *obiecte*, a căror istorie poate fi total despărțită de structura spirituală a populației ori să conducă la ideea de inși creștini care nu au rădăcini. Să invocăm numai inelul cu inscripție arabă, îngropat la Rădăuți, pentru a pricepe mai bine fenomenul perpetuat mult timp după veacurile „foarte întunecate”. Să ne reamintim tangajul cultic al lui Lațcu. Căsătoria lui Alexandru cel Bun cu o catolică. Apoi, că întemeietorul mitropoliei Moldovei, Petru I, era „înruit îndepăroape cu mării cneji lituanieni”, care erau păgâni până la mariajul lui Jagello cu Hedviga de Anjou, moștenitoarea coroanei polone⁴. Adăugăm încă două detalii de „coloratură”: figurarea din pictură a toiegeilor, care sunt absolut identice cu cele de pelerini din toată Europa, și semnalarea scoicilor (Orheiul Vechi⁵), care ar putea fi tot însemne ale acelorași voiajori religioși.

¹ Aceste pagini reprezintă o selecție a unui capitol din vol. Ștefan cel Mare și moldovenii din vremea lui (Cluj-Napoca-Suceava: 2022).

² V. Ghimpu, *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia. Monografie* (Chișinău, 2000); I. Cereteu, *Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea)* (Brăila, 2004); Tereza Sinigalia și Paraschiva-Victoria Batariuc, în vol. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*. Ed. A 2-a revizuită. (Suceava: 2012).

³ A se vedea Gh. Postică, *Românii din codrii Moldovei în Evul Mediu timpuriu (Studiu arheologic pe baza ceramicii din așezarea Hansca)* (Chișinău: 1994).

⁴ Vezi C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432)* (Iași: 1984), 41.

⁵ Gh. Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996-2001* (Iași: 2006), fig. 111/1.

Ne îndoinim foarte mult că cineva ar lua în serios „vestigiiile unor edificii datate în secolele XII-XIII”, care arătau că „există o viață creștină ortodoxă în ierarhie proprie”⁶. În textul referențial, trecut printr-o comisie doctorală recentă, sunt citate trei pilde, împrumutate în bloc de la dascălul coordonator. La Bâta Doamnei a fost un punct de pază al regatului maghiar, la Vicina era Imperiul bizantin ori bulgar, iar la Vasiliu-Vasiliev (Cernăuți), probabil rușii. Exemplele sunt centrifuge, aparținătoare vecinilor și nici măcar nu toate aparținătoare sigur bisericii răsăritene. Calificativele care s-ar da pilduitoare ori cu satisfacții, nu se pot avansa pe asemenea cifre și dovezi. Harta pe care o populează este de-a dreptul ridicol de săracă. Ideea potrivit căreia „putem afirma existența bisericilor în aproape fiecare localitate rurală din Moldova, în secolele XV-XVI, având câte un preot, iar în târguri sau orașe, câte cel puțin două biserici”⁷ este și ea fără bază reală. Este mai curând un deziderat puternic imaginat de istorici patrioți ori voit a fi socotiți foarte creștini. Studii serioase au arătat mereu că biserica nu trebuie doar construită, ci și înzestrată și întreținută cu averea și preoții ei. Aceasta înseamnă un confort existențial al unei entități, domn, boier ori sat, care își poate permite asemenea obligații. Să fim de acord – în sfârșit! – că o populație ascunsă prin bordeie și rezumată la un inventar ceramic făcut cu roată înceată, nu are nici cea mai mică șansă să performeze vreo biserică. Să încercăm a construi scenariu realist la conceptele și funcționarea „bisericilor populare din lemn”⁸ din Evul Mediu.

Încă alte lucruri ciudate, care nu s-au lăsat ieși la iveală: deși traversată de oști, Moldova pare să dețină foarte puține biserici medievale afectate de războaie. Cel puțin incendierea celor vechi, din lemn, a fost un bun temel pentru refaceri în piatră; desigur reluând totul cu un efort material majorat ori din momentul în care cărămida s-a ieftinit semnificativ. Tot așa cum este greu de admis ipoteza că o „distrugere totală” de biserică ori mănăstire din piatră să însemne, în realitate, numai pierderea inventarului și a facilităților care susțineau funcționarea cultului la interiorul lor.

⁶ V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV* (București: 1982), 107; reluate de I. Cereteu, *Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea)* (Brăila: 2004), 43.

⁷ V. Ghimpu, *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia*. Monografie (Chișinău: 2000), 190.

⁸ Termenul la L. Chiriac, *Monumente religioase medievale din zona Bârladului* (Iași: 2007), 197 și urm.

O „sperietoare” continuă a fost mereu prezența bisericii catolice, ca o realitate paralelă, cu monumente și comunități structurate în episcopii arătate de izvoare. Strădania de a o lăsa în umbră este însoțită de stângăcii copilărești în încercările de a o vedea construită mereu altfel, diminuată ori nesemnificativă. Ori, toate studiile de istorie au arătat că arhitectura ecleziastică a Moldovei medievale s-a născut cu goticul în casă. De la el s-au preluat planuri și detalii ornamental-funcționale. Evident, a fost colportat și întreținut de meșteri care nu erau nativi și nici nu au reușit vreodată să formeze congregații statornicite în solul dintre Carpați și Nistru. Acea arhitectură a întregit peisajul bisericesc local și a fost mai mult contribuatoare decât comunitățile „frățești” ale rușilor ori armenilor.

Mult mai simplu ar fi arătat lucrurile dacă pentru lămurirea unor identități ori forme fruste de asimilare a patrimoniului religios s-ar fi urmărit prezențele de iconostas și amplasarea centrală a meselor de altar. Este frapant că bisericile de la Giulești și Netezi sunt singurele biserici arheologice din timpul sec. XIV-XV, cărora li s-a descoperit talpa iconostasului de zid cu două uși⁹. Soluția se regăsește în Hațeg¹⁰, dar nu s-a putut data cu precizie. Pentru că iconostasul este ușor de adăugat ulterior ori renovat radical, fără atingerea structurilor majore ale bisericii. Întâlniri cu afirmații în care contraforturile ori chiar orientarea altarelor pot fi identități garantate de rit, rămân doar ambiții de personalizare. Coexistă cu nepriceperea simplă de a numi/identifica „nișele pastoforiilor”, uneori extinse la încăperi alipite altarului/corului prezente în ambele mari biserici tradiționale, dar cu nume individualizate: proscomidia/tabernacolul, veșmântarul/diaconicolul/sacristia. În cultura unor exegeți dezarmați de cunoștințe soleia nu s-a reușit a se comunica decât prin „podium” (*scabellum*)¹¹. Exact în aceeași sferă

⁹ Performanța aparține grupului de familie Lia și Adrian Bătrâna. Avem toate motivele să ne întrebăm unde sunt dovezile acestor detalii ori măcar de ce alte biserici săpate arheologic nu conțin vreo semnalare identică. Ultima biserică a fost datată în sec. XIV, dar nu se precizează când și-a încheiat viața. Referințe la iconostase de epocă face și Fl. Hău, „Din nou despre biserica veche de la Volovăț – județul Suceava (unele considerații referitoare la planimetria monumentului)”, în *Acta Moldaviae Septentrionalis*, IV, 2005, 289.

¹⁰ A.A. Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700* (Satu Mare: 1997), 155-156.

¹¹ Teodora Voinescu, Ana Maria Musicescu, *Broderii și țesături*, în vol. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare* (București: 1958), 294.

de abordări am sărit peste aghiasmatar, cristelniță, candelă ori sfeșnice de cult (de altar, cu picior, candela etc.).

Ambiguitatea tipului de „biserică simplă” este evidentă. Numele invocat se alătură la multe utilizări întrebuițate pentru a defini categorii de biserici. Ciudat este că s-a eșuat în descoperirea ariei mai clare a „bisericilor de mir”¹², știindu-se că majoritatea lăcașurilor zise „de curte”, dimpreună cu cele de mănăstiri, și-au asumat rosturi de biserici parohiale până în cele mai noi vremuri de modernitate. Toate datele de funcționare ale acestor instituții ar fi trebuit corelate de la început cel puțin cu edificii mai răsărite și cu ceva datări mai restrânse.

Observăm cum termenii de „capelă” și „paracelis” joacă liber, mai degrabă pentru a nu abuza de numele repetat al „bisericii” decât pentru a acoperi o realitate efectivă/aparte din lumea ecleziastică. Este mult prea îndoielnic a crede că niște boieri anonimi de la Fântâna Mare (Răciuleni) au ridicat o „capelă” (presupunând că datările ei sunt corecte)¹³. Că, la Voroneț, antecedentele ar putea intra în alternativa „o capelă de curte sau un mic schit”¹⁴. Pentru destui exegeți s-a fixat eronat ideea că o „capelă” este numădecât egală cu o „biserică mică” (cazul frapant la prima biserică de la Rădăuți). Realitatea coexistă în paralel cu lipsa pandantului opus, în care o „biserică mare” să devină/să fie acceptată drept „catedrală” (chiar în lipsa notorie a scaunului de ierarh – „catedra”). Formula ultimă a prins contur arhitectonic doar în vremuri apropiate de contemporaneitate. Iar jocul fără reguli (forme fără fond) continuă în jos. Dacă acceptăm ideea că domnul a ctitorit „biserici de sat”, rămân în suspensie toate întrebă-

rile legate de orgoliile afirmate la celelalte biserici, prin inscripții mărturisitoare, și problemele legate de constanta lor administrare/întreținere și înzestrare. Căci toate nu puteau îngheța la structurile de ziduri și ar fi trebuit ținute în uz de către cler și obști despre care știm că abia se întrețineau pe ei înșiși.

În cazuri frecvente, amplasamentul punctual a ținut de o înțelegere dintre voința ctitorului și exigențele meșterilor constructori. Cel mai izbitor este cazul unui monument ce pare să nu fi fost grevat de antecedente restrictive constrângătoare, ca acela al mănăstirii Putna. Este imposibil ca niște meșteri pricepuți să nu-i fi atras atenția lui Ștefan cel Mare că dorește să-și pună temelii pe un teren nepotrivit, prea mult îmbibat cu apă. Însă o biserică din lemn, mai veche, ar fi sfântit locul unde se cerea edificată biserică din materiale solide. Mănăstirea odată hotărâtă, nu se putea lipsi de un loc de închinare, încropit chiar înainte de finalizarea unui șantier serios, pentru o biserică durabilă. Meșterii au fundat pe paturi de piloți înfiți la bază, au instituit de la început drenări majore, dar nu au reușit să compenseze deplin problema umezelii aduse de apele versanților de nord. Îndată ce au intervenit perturbări în aranjamente inițiale, clădirea bisericii a fost compromisă.

În puține obiective a putut fi făcută vreo remarcă legată de faptul că ridicarea unei biserici din lemn a provocat o „obligație a locului”¹⁵. Ea rezulta din sfințirea unui perimetru, care conținea deopotrivă edificiul bisericii, cât și cimitirul aferent ori potențial. Ne-au atras atenția săpăturile de la Fântâna Mare, unde, precum rezultă din rapoartele arheologice, constructorii celei de-a doua biserici nu au mai respectat sacralitatea altarului primei biserici¹⁶. Faptul trebuia nu doar înregistrat ca excepție, ci și explicat din punctul de vedere al ritului. Nu s-a observat nici dacă „teroarea” antecedentului a intrat în conflict cu incompatibilitățile terenului care nu suporta în același fel o biserică de piatră, cum a îngăduit-o anterior pe cea din lemn. Cele mai multe

¹² I. Cereteu, *Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea)* (Brăila: 2004), 97.

¹³ Acolo nu există absolut niciun fel de elemente de datare. Cu toate acestea, a fost amplasată în perioada de la sf. sec. XIV până la mijloc de sec. XV. Vezi Lia Bătrâna, O. Monoranu, A. Bătrâna, „Cercetări arheologice de la Fântâna Mare, com. Vadul Moldovei, jud. Suceava”, în *Cercetări Arheologice*, VII (1984), 165-75; I. Cereteu, *Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea)* (Brăila: 2004), 80-81. Monumentul s-a înghețat astfel în literatură. Vezi Paraschiva Victoria Batariuc, *Bisericile lui Ștefan cel Mare. Cercetări arheologice*, postfață în vol. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*. Ed. A 2-a revizuită (Suceava: 2012), 351-52.

¹⁴ Paraschiva-Victoria Batariuc, „Bisericile lui Ștefan cel Mare. Cercetări arheologice”, postfață în vol. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*. Ed. a 2-a rev. (Suceava: 2012), 335.

¹⁵ Amintită și de N. Pușcașu, Voica Maria Pușcașu, „Mănăstirea Voronețului. Arheologie și istorie”, în *Analele Putnei*, 5, nr. 1 (2009), 90-91.

¹⁶ Lia Bătrâna, O. Monoranu, A. Bătrâna, „Cercetările arheologice din zona Fântâna Mare-Spătărești, com. Vadul Moldovei, jud. Suceava”, în *Cercetări Arheologice*, VIII (1986), 87. Pe această temă s-a invocat numai situația de la Dobrovăț. Vezi N. Pușcașu, Voica Maria Pușcașu, „Mănăstirea Voronețului. Arheologie și istorie”, în *Analele Putnei*, 5, nr. 1 (2009), 91.

cazuri de mișcări ale bisericilor noi au fost determinate de configurarea ori soliditatea straturilor în care trebuia fundat un alt monument, cu mult mai greu și mai exigent în tasări, decât cel din lemn.

Repetăm aici (didactic) ideea că pentru un istoric, arhitectura și arta sunt manifestări definitorii ale unui succes social complex, îmbrăcat în forme/capacități de diferite calibre. El trebuie să alunece pe lângă aspectele formale și să abordeze genetica și consecințele acelorași rodnicii materiale. Parcă temându-se de rezultatul dezechilibrului din balanța contribuțiilor stilistice implicate în cultura se-

colelor medievale, autorii istorici nu le-au tipărit niciodată suficient de tranșant. Ar fi prea simplu ori prea nedrept să credem că nu au găsit termeni prin care să le eticheteze. În multe cazuri le-au făcut pur și simplu uitate. Fie pentru că nu le-au înțeles, fie că nu au dorit să-și asume concluzii „prea grave” care ar fi decurs din ele. Ori, poate mai precis, toți cei care s-au legat de ele au fost incapabili să facă altceva decât să folosească niște refrene socotite suficient de neutre ori recente, din pragul măsluirii scorurilor adevărate dintr-o civilizație/societate locală esențial imitatoare și dependentă de aporturi exterioare statului.

O viziune particulară asupra evoluțiilor bisericesti a venit mereu dinspre arheologi¹⁷. Detalii incomplete ori suspicioase exprimate în dreptul unor obiective s-au dublat de concluzii generale dintre cele mai bizare. Una dintre marile naivități circulante istoriografic este cea a posibilei relații dintre dimensiunile de fundare și datarea obiectivelor. Cazul de la Hârlău ne servește pentru a demonstra că exa-

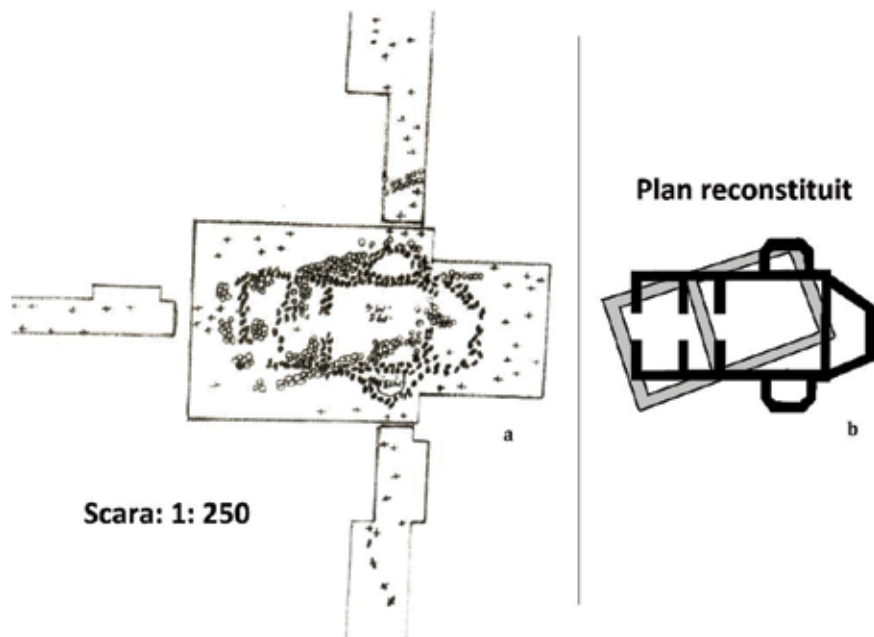

Fig. 1. Bisericile de la Igești-Bătinești: a. planurile după A. Paragină; b. reconsiderări grafice

gerarea lățimii zidărilor mai vechi nu a împiedicat apariția unei grave fisurări a primul monument. Biserica mai nouă, deși a beneficiat de grosimi mai modeste, a rezistat mult mai mult timp decât precedentă.

Acelorași meseriași ai recuperărilor din pământ le-a fost comod și neîngrădit să claseze sistematic lăcașurile după materialul de bază din care au fost confecționate. Scenariile cu multe/numărate biserică din lemn, care au dispărut, pentru că vinovat a fost materialul din care s-au ridicat, trebuia depășit. Arheologii știu bine că ele lasă urme, la fel ca și locuințele. Și ar putea fi identificate prin orientare, mărime, inventare ori înconjurare cu cimitire. Urmează relevanța „umbrei” vechii biserici, egală cu locul neocupat cu morminte dintr-un cimitir¹⁸. Oricare biserică din lemn, recuperată arheologic, nu oferă decât simplul indiciu al fostului său contur de sol¹⁹. Care a abuzat până la sațietate de forme unghiulare, cu altare ușor decroșate. Trebuia demult acceptat că planimetria menționată este/a fost cea

¹⁷ Evaluări repetate la Lia și A. Bătrâna, „Arhitectura ecleziastică din Moldova în secolele XIV-XV”, în *SCIVA*, 45, nr. 2 (1994), 146-52. Utilizăm aici sinteza publicată de C.N. Apetrei, *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI* (Brăila: 2009), 129-234. Stângăcia autorului în temă se face simțită adesea („fresce pictate”, „semicilindru longitudinal”, 138). Mult mai utilă este Voica Maria Pușcașu, „Arhitectura ecleziastică din vremea domniei voievodului Ștefan cel Mare. Ce și cât știm”, în *Analele Putnei*, XIV, nr. 1 (2018), 139-164.

¹⁸ Din puținele mărturii de asemenea factură, mai consistent pare a fi cazul de la Doina. Vezi Voica Maria Pușcașu, *Necropole medievale în Moldova până la sfârșitul secolului al XVII-lea* (București: 2021), 41.

¹⁹ Trebuie să ne înfrânăm mirarea exagerată în fața aprecierii generale de acest fel: „s-a constatat că bisericile moldovenești din lemn au fost influențate, în construcția lor, de elemente arhitecturale de tip bizantin, romanic, gotic sau chiar renescentist”. Vezi L. Chiriac, *Monumente religioase medievale din zona Bârladului* (Iași: 2007), 173.

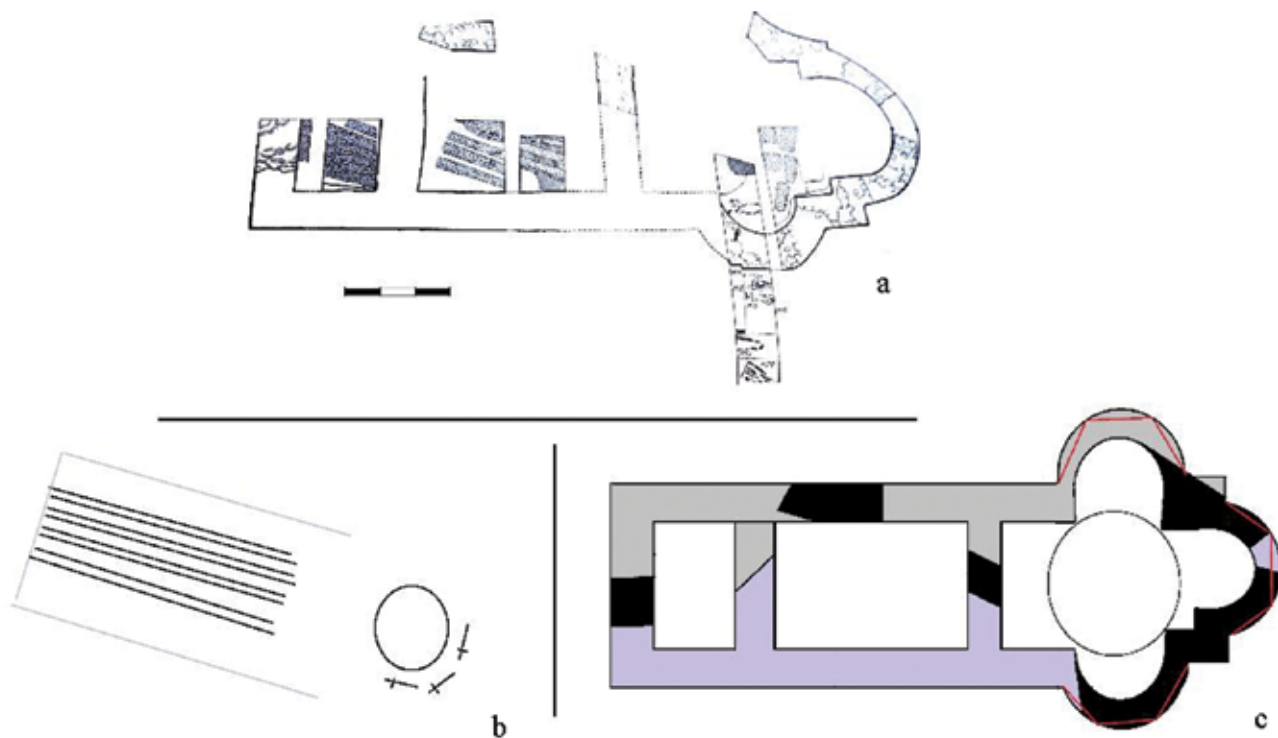

Fig. 2. Biserica Sf. Paraschiva Suceava-Șibot: a. planul arheologic publicat; b. urmele primei biserici din lemn; c. reconstituirea planimetriei bisericii din piatră

mai simplă formă posibilă de biserică care a putut fi construită. Iar arhitectura din lemn nu poate modela abside semicirculare, ci doar forme unghiulare. Sunt realități elementare, de la bazele meseriei de arheolog medievist. Ilustrarea pentru asemenea tipuri de biserici este oferit exemplar de cele două biserici suprapuse, de la Igești-Bătinești²⁰ (Fig. 1).

Frapantă este realitatea actualei Basarabii, unde multe date mai vechi de secolul al XVI-lea abia se pot aduna²¹. Dacă situația ar fi mai consistentă decât datările, bisericile vor părea nepăstorite ori superficial cuprinse într-o viață religioasă creștină. Deși au socotit bisericile de lemn străvechi, pentru secolele XV-XVI istoricii au folosit abuziv doar indicația unor toponime (care se puteau referi și la biserici din alte materiale!) și au admis cu candoare finală că nu pot cita decât lăcașuri reale din secolul al XVII-lea²². Însă studii dendrocronologice au mărturisit că putem moșteni biserici de lemn străvechi (Volovăț).

Compensativ pentru asemenea lacune de edificii perisabile, nu se poate pricepe de ce nu se discută despre uneltele regăsite pentru construc-

rea acestor biserici, din care nu pot lipsi, în mod esențial, toporul/barda/secura, fierăstrăul, țapina, sfredelul pentru cuie din lemn și ciocanul, ranga, scripetele sau funia. Cu unealta din lemn, figurată în mâna Sf. Marina (Arbore), care îl martelează pe diavol, se pot realiza numai o parte dintre operațiunile de construcție. Și trebuie să invocăm din nou exemple ardelenne care ne arată că, deși au avut păduri nemărginite, nobilii din Transilvania au adus consecvent de la Bistrița săsească grinzi și scânduri pentru că nu le-au putut scoate cu ajutorul muncii țăranilor lor iobagi. În Moldova nu a fost deloc altfel, ba dimpotrivă, mai dificil de găsit joagăre și locuri unde lemnul se usca așteptându-și poziționările subtile într-o arhitectură mai complicată decât a unei case.

Niciun fel de adevăr nu este conținut în fraza „funcția edificiului determină și forma sa materială”²³. Vom stabili de la început că un asemenea tip de formalism nu a funcționat consecvent în biserică Evului Mediu, și nu ar fi cazul să-l rememorăm decât atunci când ne referim la performanțele generale ale arhitecturii și nu la cele ale destinului punctual al vreunor lăcașuri.

Să vedem cum am performat până în prezent. Putem să o facem strălucit oprindu-ne la moda-

²⁰ A. Paragină, *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaților în secolele X-XIV* (Brăila: 2002), 87.

²¹ Vezi V. Ghimpu, *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia*. Monografie (Chișinău: 2000), 43-44, 56.

²² L. Chiriac, *Monumente religioase medievale din zona Bârladului* (Iași: 2007), 198.

²³ E.I. Emandi, M.Șt. Ceaușu, *Să nu dărâmi, dacă nu știi să construiești* (Rădăuți-Iași, 1991), 181.

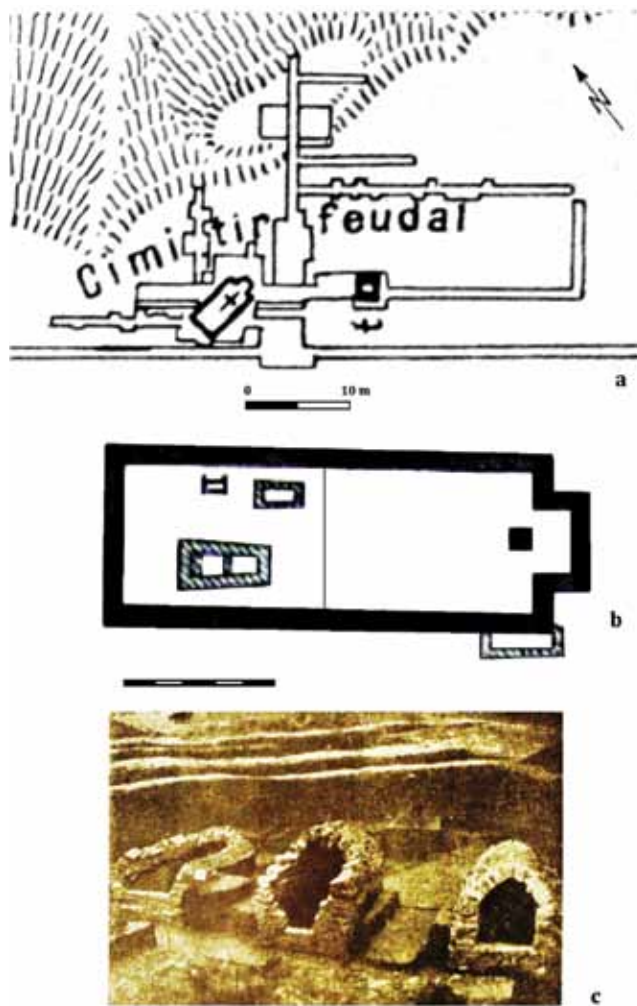

Fig. 3. Biserica din perimetrul cetății Suceava („Câmpul șanțurilor”): a. amplasarea în orizontul de cercetare din jurul anilor 1960; b. planul publicat; c. grup de cripte din zona ei

litățile de publicitate ale unor monumente. Începem cu două monumente *princeps*. Rădăuți a fost publicat cu fast într-un volum care ne-a povestit mai multe despre ADN-ul îngropașilor, decât despre evoluția bisericilor. Biserica de lemn a avut, în modul cel mai bizar, cripte din materiale durabile, iar când s-a ridicat monumentul din piatră, contururile ei din bârne par să fi lăsate pe loc pentru a-i ajuta pe arheologi să priceapă ce a fost înainte. Revizia arheologiei monumentului am operat-o printr-o recenzie²⁴, respinsă de către institutul arheologic academic din Iași, care a protejat și replica la ea²⁵. Acum autorul aces-

²⁴ A.A. Rusu, Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei* (Piatra Neamț: Ed. Constantin Matasă, 2012), 519 p. + 16 Pl. în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 17, II, (2013), 257-264 (digital la <http://www.medievistica.ro/pagini/tribuna/recenzii/texte/batrana-radauti/radauti.html>, accesat: 30.11.2021).

²⁵ Lia Bătrâna, A. Bătrâna, *Comentarii pe marginea unei re-*

tor rânduri este convins că recenzia sa a fost chiar neîndestulătoare pentru rezultatele publicate și, din păcate, a însoțit tehnici de lucru care se pot imputa și la o altă serie de monumente istorice.

Nedreptățită de un scenariu evolutiv similar (lemn-piatră) este o biserică ortodoxă din Suceava, identificată relativ recent cu cea având hramul Sf. Paraschiva²⁶. Aceasta nu s-a învrednicit decât de o restituire planimetrică simplă, dar în baza căreia a fost de la început posibil, prin respectarea simetriilor și a liniilor de fugă date de fundații ori negativele lor, să se obțină un rezultat prețios (Fig. 2/a). În texte au ieșit la iveală date despre pavimentele și ornamentele ei ceramice. Dar planul primar publicat ne oferă surprize. Prima este cea a urmelor oblice de podele din interior, adăugate la înmormântări din interiorul altarului bisericii de zid, care au făcut parte din cimitirul care înconjura biserica mai veche și mai scurtă (Fig. 2/b). Coroborarea celor două elemente sugerează o biserică din lemn, suprapusă de fundațiile unui edificiu din piatră. Conturul închiderii altarului bisericii mai noi pare a fi tocmai invers decât s-a descris: cu laturi unghiulare la exterior și semicirculare la interior (Fig. 2/c). Adică în regula mai frecventă a bisericilor ștefanieni.

O altă biserică, dacă nu complet uitată, atunci foarte neglijată, a fost aceea din așa-numitul „Câmp al șanțurilor”, pe care îl socotim cetatea Sucevei, alipită castelului Sucevei, rămas stingher în țintele de studiu și vizitare. Începem prin a-i arăta consecvența absență din repertoriul bisericilor din vremea lui Ștefan cel Mare²⁷. Planimetric, pare chiar mai veche de această domnie (Fig. 3). În faza ei de glorie a fost înzestrată cu podele decorative și discuri parietale, fresce cu poleiri, cripte, lespezi și morminte de personaje sus-puse. Clădiri învecinate, de dimensiunile unor palate de epocă, ne apropie serios de acceptarea ipotezei unui sediu mitropolitan real.

Ne mai oprim doar în dreptul caricaturii de plan de la Vaslui²⁸. A fost cea mai notabilă biserică medi-

cenziei semnate de A.A. Rusu, în Arh. Moldovei, XXXVII, (2014), 307-310.

²⁶ Paraschiva-Victoria Batariuc, *Bisericile lui Ștefan cel Mare. Cercetări arheologice*, postfață la vol. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*. Ed. a 2-a rev. (Suceava: 2012), 353.

²⁷ Reconstituirea edificiului este un efort de sinteză, din „bucățele” care provin de la K.A. Romstorfer, echipa de la Șantierul Suceava, din jurul anului 1960 și informațiile Paraschivei-Victoria Batariuc.

²⁸ Paraschiva-Victoria Batariuc, „Bisericile lui Ștefan cel Mare. Cercetări arheologice”, postfață la vol. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*. Ed. a 2-a rev. (Suceava: 2012), Pl. 1.

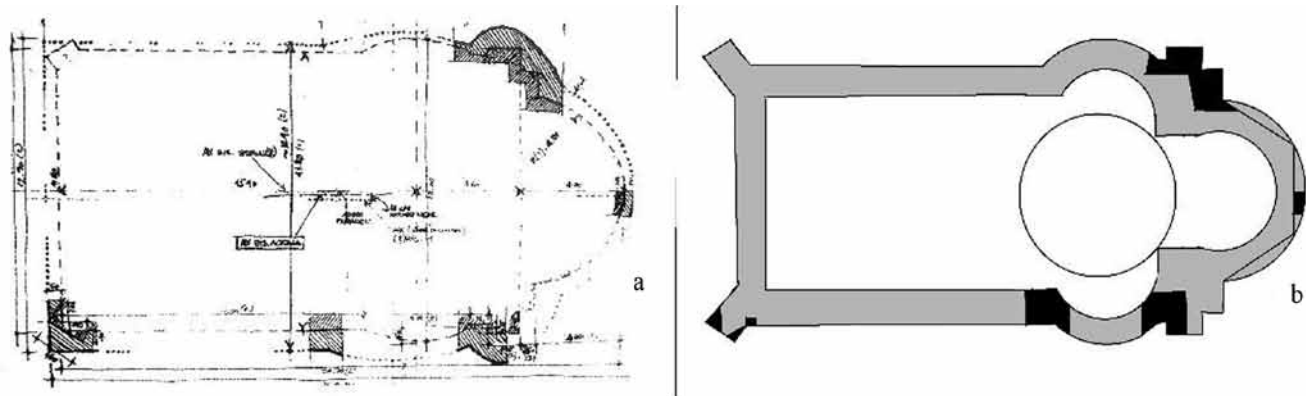

Fig. 4. Biserica Sf. Ioan Botezătorul de la Vaslui: a. planul de cercetare publicat; b. reconstituiri aproximative

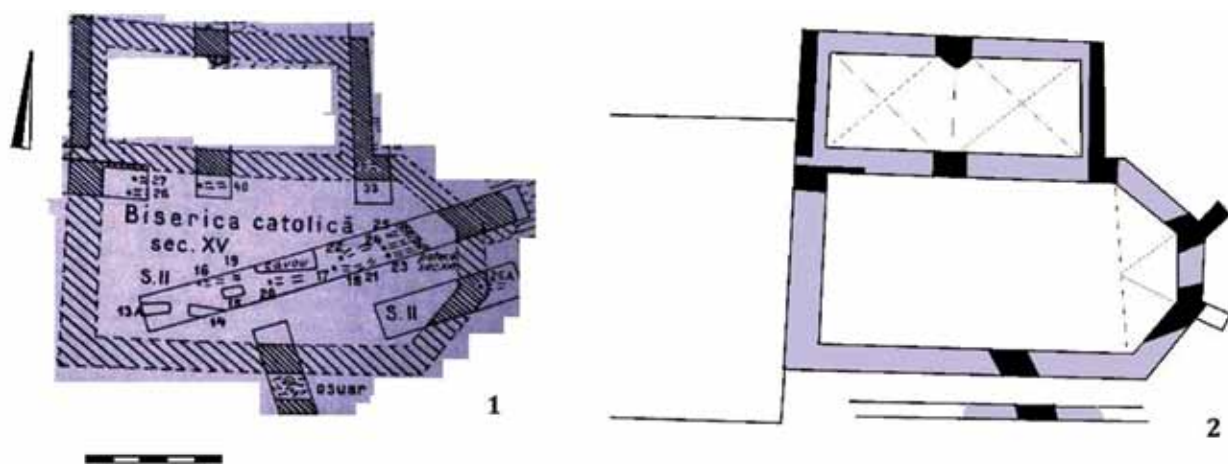

Fig. 5. Biserica catolică de la Suceava-Șibot: a. planul arheologic publicat; b. reconstituirea planimetrică

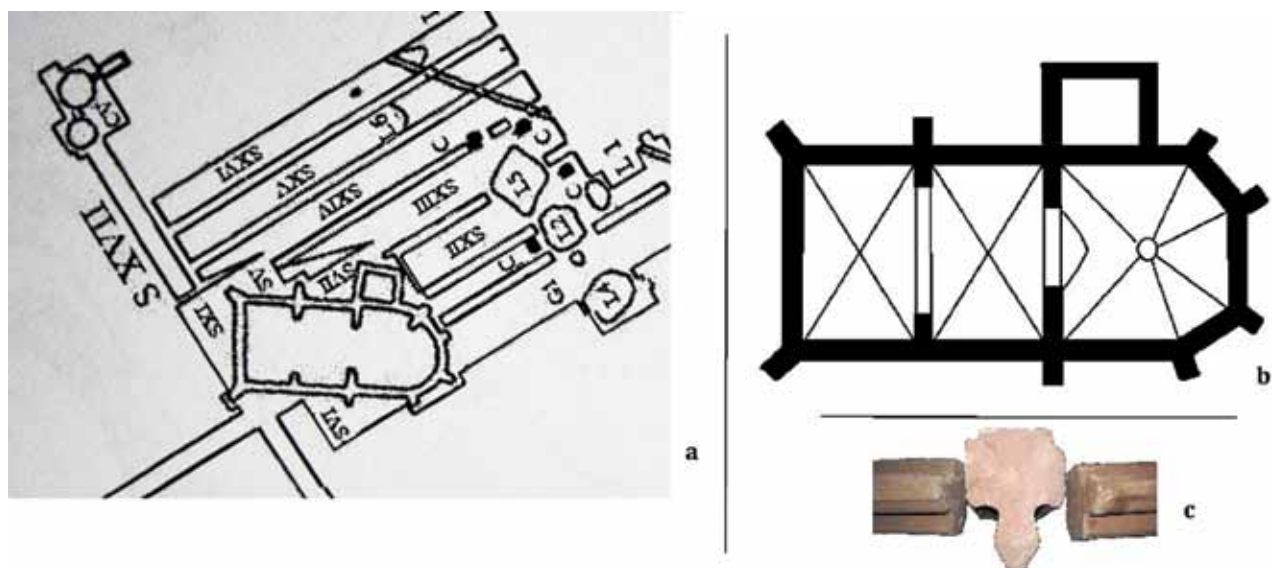

Fig. 6. Biserica catolică de la Săbăoani: a. plan și context arheologic, după V. Ursachi; b. reconstituirea grafică; c. ogive din cărămidă

evală, cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, ridicată de către Ștefan cel Mare. Apoi, ca multe altele, urmând un destin complicat până la transformarea într-o frustrată realitate arheologică. Era suficient doar un exercițiu de desenare mai redus de o oră, pentru a recompuce măcar un plan „mai onorabil” (Fig. 4).

Urmează grupul paracliselor din cetățile Moldovei. La cele certe (Suceava, Neamț, Hotin, Cetatea Albă²⁹, Soroca) am putea adăuga pe acelea nedetectate, dar construite ca o obligatorie soluție medievală (Roman, Bârlad etc.). În perimetrul curții domnești de la Suceava, un perimetru de ziduri lipit de turnul cel nou, seamănă amarnic cu cel al unui alt paraclis. Dacă primele sunt exemplificări aeriene (în fapt, capete dublate pe verticală, comune unei arii largi europene), altele sunt perspective de la sol. Sunt foarte bune demonstrații cât de puțin pregătiți au fost arheologii să găsească biserici în mari încrângături de ziduri.

Două biserici catolice au fost cercetate arheologic. Informația despre ele este de mare zgârcenie și de o condamnabilă strepezeală științifică. Numai din planurile publicate, rezultă pagini noi de istoria arhitecturii medievale locale. Ne vom opri în dreptul a două biserici dispărute. Ambele au beneficiat de reconstituiri grafice pe care le putem repede socoti nesatisfăcătoare³⁰. Prima este cea de la Șibot

(Suceava). Contemplând planul publicat la sfârșitul deceniului șase al secolului XX, rezultă imediat „noutăți”. Pare că avem de-a face cu un mare proiect arhitectonic, rămas nefinalizat, ca și la Baia. Clădirea are o structură de altar/cor, închisă poligonal și probabil cu contraforturi pe ambele colțuri libere, cu o sacristie la nord, divizată în două travei, sprijinite median cu un stâlp adosat coborât până la sol (Fig. 5). A doua biserică catolică este cea de la Săbăoani (Fig. 6), care se relevă drept un monument de o structură gotică clasică, cu o navă compusă din două travei și, la fel, cu o sacristie nordică. Posibil ca de la ea să provină singurele ogive de cărămidă semnalate în perimetrul Moldovei, păstrate acum la Muzeul Județean de Istorie Neamț. Lista unor asemenea obiective nu este epuizată în acest loc. Și ar putea continua, separat, cu analizele bisericilor apărute în Epoca Premodernă, cu probleme care le însoțesc, continuate ori diferite de acelea ale Evului Mediu.

²⁹ Este cel mai notoriu exemplu de nepricepere, semnat de un actual membru corespondent al Academiei Române. Prima publicare, găzduită de *Arheologia Medievală*, II, 1998, s-a bucurat din plin de o revizie colegială din parte-mi. În schimb, autorul „a uitat” complet să-și mai citeze opul în lucrările următoare, inclusiv în lăbărțatul, masivul și ostentativul vol. pe care l-a dedicat aceleiași cetăți. Sinteza Marianei Șlapac (*Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea* [Chișinău, 2004], 293-295) s-a derulat pe fondul unor considerații formulate de același arheolog puțin pricepător (Ionel Căndea). Însă nu putem să nu glosăm pe marginea faptului că autoarea nu cunoștea deloc faptul că nu există cetate medievală creștină în care să nu existe un „loc de închinare” (capelă ori paraclis), iar definirea absidiolilor laterale drept „săni” (la Cetatea Neamțului, *Ibidem*, 298) este un termen elegant, demn de toată admirația, dar absolut exotic în arhitectură. Drept urmare, întreaga abordare este de-a dreptul pilduitoare pentru modalitatea prin care se derulează actuala istoriografie a monumentelor medievale din Moldova cea veche (nepricepere sectorială vădită, compensantă prin tupeu, uitări bibliografice partizane, inovații șocante ori grave lacune privitoare la contextele de epocă).

³⁰ Prima variantă, a descoperitorilor, apare în *Materiale și Cercetări Arheologice*, IV (1957), 686, s-a reluat aidoma, dar foarte neglijent reprodușă recent la Voica Maria

Pușcașu, *Necropole medievale în Moldova până la sfârșitul secolului al XVII-lea* (București: 2021), XXXIX, Fig. 44 a. Altă variantă, mai curată, la Paraschiva-Victoria Batariuc, „Bisericile lui Ștefan cel Mare. Cercetări arheologice”, postfață la vol. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*. Ed. a 2-a rev. (Suceava: 2012), Fig. 9/1.